

KUIDAS PORTETEERIDA KAPLINSKIT

Thomas Salumets. Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinskit. Tõlkinud Kersti Unt. Tallinn: Varrak, 2016. 277 lk.

Kui 2014. aastal ilmus Kanadas trükist raamat pealkirjaga „Unforced Flourishing: Understanding Jaan Kaplinski”, tundus üsna ootamatu ja intrigeeriv, et mainekate McGilli ja Queen’i ülikoolide ühiskirjastus annab välja eesti kirjani-kule pühendatud originaalmonograafia. Kui aga midagi sellist juba aset leidis, ei tundunud enam sugugi üllatav, vaid vastupidi, oli otse ootuspärane, et raamatu autoriks on samuti Kanadas asuva Briti Columbia ülikooli professor ja Tartu Ülikooli audoktor Thomas Salumets. On ju Salumets kirjandusteadlane, kes on „Eesti mõtteloo” sarjas ilmunud Kaplinski esseekogumiku „Kõik on ime” (2004) koostaja ja saatesõnastaja ning mitmete sama kirjanikku käsitlevate teadus-artiklite autor (huvilisel on neid kõige hõlpsam üles leida Salumetsa enda kaalukast koguteosest „Mõju mõnu”, 2014), ja teda võib ilmselt pidada maailma pädevaimaks Kaplinski-asjatundjaks.

Nüüdseks on Kersti Unt Salumetsa raamatu eesti keelde ümber pannud ning „Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinskit” on ka meil kaante vahel kättesaadav. Kahte raamatut kõrva seades tundub, et erinevatele lugejas-

kondadele mõeldud pealkirjad vajutavad võib-olla pisut erinevatele tõlgendushoobadele: kas Kaplinskit iseloomustab hoogne, edasisuunatud õilmitsemine või järkjärguline, oludest määratud kujunemine; kas kriitilisel lähenemisel tõuseb esiplaanile võõrama mõistmine või oma-sema mõtestamine? Ka teoste kaanefotod, kuigi mõlemad kujutavad botaanilisi elemente, suunavad publikut erineval moel. Ingliskeelse väljaande kaanel tõuseb kõrgustesse võimas sammaldunud tüvi, mille latv enam vaatevälja ei mahugi; eestikeelset ehib mitu veepiiril oma peegeldusteks vaevumärgatavalt üle minevat konnaosjavart. Kooskõla vastavakeelse pealkirjaga on kummaski kujunduses igatahes olemas, ning näib, et „Kujuneda...” kaanepilt võiks oma pluralistlikkuse, erinevate keskkondade piiride ületamise ja idamaist pintslilööki meenutava tundliku hapruse poolest ni-melt sobida raamatut läbiva sunnivaba kujunemise mõistega. Samuti sobib see Salumetsa ühelt poolt jahmatavalt otsekohese ja teisalt paradoksaalselt pieteeditundelise hoiakuga, mis teose keskset kontsepti illustreerides seab sihiks tabada ja peegeldada Kaplinski tunde- ja mõttemaailma ning mõnda, mis seal sees leida on, osutades selle käigus ka ühele ja teisele tahule, mis peidus pinna all. Nii ei tundu sedapuhku sugugi üllatav, et sedavõrd kohase kaanefoto autorit

otsima hakanu leiab lõpuks tagakaanelt imepiseses kirjas Kaplinski enese nime.

Salumetsa teose varasemad arvustajad, kel tuli suhestuda ingliskeelse originaalversiooniga, on juba osutanud sellele, et tegu ei ole harjumuspärase lineaarse elu- ja loomingulooga, mis vaadeldava autori klassikustaatus monumentaalselt kuulutaks ja kinnistaks⁽¹⁾; et teoses on kesksel kohal dünaamika – dramaatilised pinged ja portreeteritava vaadete väljakujunemine⁽²⁾ või et kui käsitluses ilmnebki mingi traditsioonilisus, siis ainult pealispidiselt³. Ka ollakse üsna ühel nõul, et raamatut on võimalik lugeda eraldiseisvate teemapeatükkide kogumikuna, mille haare katab sealjuures muljetavaldavalt laia spektrit. Selline ajanoolt eirav teemapõhine ülesehitus võib eriti just eestikeelse teose lugejas esile kutsuda isegi ootuste nurjumise tunde – on ju kujunemine ajas kulgemise ja teisenemise protsess, ent kui huviline haarab teose kätte lootuses, et teda kaivatsetakse juhtida läbi Kaplinski eluloo ning osutada selle käigus, kuidas küll kirjanik lõppkokkuvõttes sundimatult sääraseks on saanud, võib teda tabada tõsine frustratsioon. Tavapärane biograafiline teave õpingute, töökohtade, teoste ilmumise ja muu sellise kohta on küll sissejuhatuses teatmeteoseliku kokkuvõtlikkusega esitatud – ja ilmselt on see rahvusvahelist lugejaskonda silmas pidades ka möödapääsmatu. Edaspidi aga leiavad sellelaadsed eluloolised faktid mainimist vaid vahetevahel, tihti-peale riivamisi ja ootamatutes kohtades ning kontekstides; informatsiooni Kaplinski lapsepõlve kohta pole tingimata põhjust otsida raamatu algusest või XXI

¹ A. Merilai, Tooma röömusõnumid. – Methis. *Studia humaniora Estonica* 2015, kd 12, lk 194–198.

² S. Kiin, Sundimatu kasvamine. – Looming 2015, nr 1, lk 157–158.

³ M. Väljataga, Review of Unforced Flourishing: Understanding Jaan Kaplinski. – *Slavic Review* 2015, kd 74, nr 4, lk 929–930.

sajandi sündmuste kommenteerimist lõpust. Enim võivad „kuidas kõik on olnud ja miks”-laadis küsimusepüstitusele otsesõnu vastata briti lastearsti ja psühhoanalüütiku Donald Winnicotti seisukohtadest lähtuvad arutelud lapsepõlve võimalike mõjude üle Kaplinski hilisematele lähisuhetele. Teine oluline teoreetiline tugi Winnicotti kõrval, kelle mõistestiku rakendamist Salumets Kaplinski käsitlemisel otstarbekaks peab, on jaapani psühhoanalüütik Takeo Doi ja tema poolt läänemaailmale tutvustatud *amae* – usaldava sõltuvuse ja armastava hoole vajamise kontsept. Samas ei lähene Salumets Kaplinski fenomeni vaagimise ülesandele sugugi valimatult ühtse psühhoanalüütilise paketiga, mille kõiki osi võrdselt rakendada sobiks: näiteks Freudi, või vähemalt tema seisukohta, et inimene on loomuldasa agressiivne, ei pea Salumets Kaplinski hoiakutega sugugi kooskõlas olevaks, vaid esitab seda pigem kirjaniku maailmavaate vastandnäitena.

Kui psühhoanalüütikud pakuvad Salumetsale süstemaatilisema raamistuse, mis aitab välisel vaatlejal kommenteerida Kaplinski kui isiksust intiimsete inimsuhete võrgustikes, ent mis ei tarvitse tingimata alati võrsuda kirjaniku enda huvidest ja veendumustest (mee-nub näiteks Kaplinski luuletus, milles luulemina Jungi lugedes magama jääb⁴), siis terve rea intellektuaalseid, filosoofilisi või ka religioossusega seostuvaid suundumusi tuvastab ta just kirjaniku mõtetes ja vaadetes vahetult ilmnevana või paralleelse evivana. Nii leiab läbivalt rõhutamist Kaplinski Idamaade-huvi, Hiina ja Jaapani lembus; teosesse juhatatakse meid sisse oluline maailmavaateline hoiak – antropotsentrismist loobumine norralase Arne Naessi süvaökoloogia vaimus; ning raamatu lõpetusele pakub

⁴ „kohvikus ei käi ja jääb magama lugedes / küünis heintel C. G. Jungi „Psychologische Typen”. J. Kaplinski, Kirjutatud. Valitud luuletused. Tallinn: Varrak, 2000, lk 82.

konteksti eestlaste heroilisuseta ja motoonse kõlaga, ent maailmaloomeline regilaul. Nende piiripostide vahele mahuvad veel mitmed teisedki mõtte- ja loomesuunad oma esindajatega, ning Salumets on neid kõrvutusi hiljemgi edasi arendanud, näiteks vaagides Kaplinski loomingut kõrvuti Arvo Pärdi ja saksa maalikunstniku Gerhard Richteriaga.

Nõnda näib, et Salumets portreeterib Kaplinski ühisosa kaudu, mis tekib sunnita kujunemise üldmõistega (nii nimetab Salumets hoiakut, millele on omane vähene sekkumine ning tegevuskavata avatus, lk 39) seonduvate erinevate eluvaldkondade ühtekoondumisel; et Kaplinski ongi see punkt, kuhu kõik need mõtte- ja suhtejooned tsentripetaalselt kokku suunduvad, et seal kattuda ja lõimuda ning viimaks kasvahoos tõusva tüvena raamatust kõrgemalegi jõuda. Tulemus meenutab modernse kirjanduse nn „ruumilist vormi” – kõik tutvustatavad tahud ühtekokku muudavad teose erinevad osad otsekui üheaegselt kohalolevaks mitmemõõtmeliseks kaleidoskoobipildiks. Mikrotasandil tugvdab muljet seegi, et ühe teema arendamisel või seisukoha kujutamisel võidakse paari lause piires sujuvalt viidata erinevatest aastatest pärinevatele päevikukannetele ja muudele allikatele ning seda tingimata mitte ajalises järjestuses. Viidete paigutamine lõppmärkustesse sulatab selle mitmekesise materjali visuaalselt veelgi ühtlasemaks, kui meil ehk harjumuspärasem tekstisisene viitamine või joonealuste märkuste kasutamine seda teeks.

Tunne, et just sel moel Salumets Kaplinski ühtaegu analüüsib ja konstrueeribki, oli eriti tugev ingliskeelse raamatu esmalugemisel. Eestikeelse raamatuga tutvumine aga pööras mulje pigem teisipidiseks, muutis tõlgenduse suunda. Raamat hakkas äkitselt toimima pigem tsentrifugaalsena, Kaplinski kuju selle lähtepunktina, mis toimib kui ajend, mis võimaldab mitmekülgse süvakompetentsiga autoril kirjutada huvitavatest mõju-

tajatest ja põnevatest paralleelidest, tutvustada teooriaid, filosoofiaid ja analüüsimetodeid. Küllap põhjustas sellise teisenemise korduvlugemise efekt, ent ehk ka nihe ootuste horisondis – ingliskeelse rangelt akadeemilise väljaande puhul tundub ju kontseptuaalse teoreetilise raami olemasolu iseenesestmõistetav taustatingimus ning on huvitav teada saada, kuidas selle valgusel käsitletakse eesti kirjanikku ja teda ümbritsevat isiklikku ning ühiskondlikku ruumi, pidades silmas lugejat, kes ei tarvitse sellest kõigest eelnevalt kuigi palju kuulnud olla. Meie laia profiiliga peavoolum kirjastuse avaldatud tõlge simuleerib edukalt eestikeelset algupärandit: Kersti Undi töö on professionaalne ja sujuv ning tekst lisaks läbi põimitud tsitaatidest ja viidetest, mis ilmselt ei ole tagasitõlked inglise keelest, vaid kasutatud on väljavõtteid kirjutamisel aluseks olnud dokumentidest, sealjuures säilitades nende võimaliku kirjaviisieripära, näiteks „sää” või „w” kasutamise. Selle teksti lugeja lähtepunktiks on tõenäoliselt varasem teadmine ja ettekujutus just nimelt Kaplinski, kommentaaridest kohaliku elu ja olu kohta võib ta ka üle libiseda kui enesestmõistetavustest või nendega oma kogemusest lähtudes hoopis polemiseerida. Ent materjali esitamisel kasutatud analüüsivahendid mõjuvad meie kontekstis kahtlemata uudsete ja ootamatutena.

Tõlke taha varjunud kaugperspektiiv, millele autor ka ise eestikeelse väljaande eessõnas osutab, puistab raamatusse teisigi kummastusmomente. Nii näiteks omandab geograafia äkitselt teised mõõtmed (saame teada, et Kaplinski on pärit väikelinnast, ja Mutiku „Tartumaa viimasel tagamaal”⁵ osutub linnale kuidagi lähemal olevaks – millele Põhja-Ameerika mõõtkavast lähtudes ju tõesti vastu vaielda ei saa) ning olmelisi asjaolusid tuuakse kohati esile viisil, mis otsekui osutaks mingile erandlikule ja ebatavalisele olukorrale, olgu siis

⁵ J. Kaplinski, Kirjutatud, lk 651.

kõne all nõukaaegne ruumipuudus paljulapselise pere korteris või omaenese köögiviljade kasvatamine. Distantsumutus mõjutab küllap ka kirjaniku eraeluliste seikade käsitlemisest jäävat muljet – see, mis rahvusvahelise lugeja jaoks on erinevatest diskursustest kokku palmitud ja peamiselt tekstide kaudu (kui üldse) tuttava kirjaniku puhul üldkäsitlust holistikkuse suunas tasakaalustav materjal, võib sattuda Eesti lugeja jaoks äkitselt liiga lähedale ja ületada isikliku ruumi piire. Häiritustunne aga võib, nagu ikka, ärgitada nende piiride üle mõtisklema; ja seoses sellega (ning ka meie oludes küllap erilist huvi pakkuva neljakümne kirja ja sellega seotud kompromisside teemaga) on võimalik järele katsuda, mida igäihe jaoks täpselt tähendavad näiteks sõnad *lähedus* või *lojaalsus*.

Kui Jacques Prévert andis näpunäiteid linnu portreeterimiseks, soovitas ta lisada pildile üht-teist rõõmsat, lihtsat, ilusat ja kasulikku linnu jaoks, lootuses,

et ehk ta siis tulebki kohale.⁶ Kuigi see, mida Thomas Salumets on oma mitmeid erinevaid aspekte ühele fookusele keskendavasse käsitlusse lisanud, ei ole ehk esmapilgul läbinisti rõõmus ega ilus, on ta kindlasti toonud välja portreeteritava jaoks kasulikuks ja oluliseks osutunud ja hoidnud keeruliste arutluste kiuste läbivalt esiplaanil lihtsust. Ning tema portreeteritav on tulnud kohale. Lõpetuseks aga tahaksin korrata esimest hinnangut Kaplinskile, mida Salumets tsiteerib ja mille on andnud Prévert'i luuletuse tõlkija, äsja 90. sünnipäeva tähistanud Ain Kaalep: „Mulle oli kohe esimesest luuletusest selge, et see on üks hea luuletaja” (lk 19). Eks sellest tõdemusest see raamat ka lähtub ja kui poleks seda, ei oleks ilmselt ka raamatut.

ENE-REET SOOVIK

⁶ J. Prévert, Kuidas portreeterida lindu. Tlk A. Kaalep. – Looming 1962, nr 2, lk 19.